

БӨЛІМ: ЖАЛПЫ РУБРИКА

Морфологиялық және грамматикалық параллельдер: жапон және қазақ тілдерінің аудармадағы ұқсастықтары

ЖАРИЯЛАНДЫ
23.10.2024СІЛТЕМЕ
<https://bilimger.kz/167536/>

Морфологиялық және грамматикалық параллельдер: жапон және қазақ тілдерінің аудармадағы ұқсастықтары

Аударма-бұл қысқа мерзімде игеруге және дамытуға болмайтын мамандық. Әр автордың өзіндік ерекше стилі бар, қазақ тіліне аудару кезінде бұл стильді беру көп күш пен ұзақ уақытты қажет етеді. Сөздерді, грамматикалық, орфографиялық және пунктуациялық нормаларды дұрыс қолдану және олардың стилистикалық талаптарға сәйкестігі үлкен тәжірибе мен жоғары біліктілікті қажет етеді.

Көркем және қоғамдық-саяси әдебиеттердің аудармаларынан басқа, эфирдегі және теледидардағы аудармалардың едәуір бөлігі кәсіби көзқарасты қажет ететін материалдардан тұрады. Бүгінгі таңда қазақ тіліне аударма ғылыми талдау объектісіне айналууда. Тілдік және стильдік жүйелерге, сондай-ақ елдің рухани мәдениетіне айтарлықтай әсер ететін бұл бағыт өз зерттеушілерін күтеді.

«Аударма» терминінің өзара байланысты екі мағынасы бар. Біріншіден, бұл бір тілде көрсетілген ақпарат басқа тіл арқылы берілетін интеллектуалды әрекет. Екіншіден, «аударма» осы процестің соңғы өнімін білдіреді — тілдер арасындағы мағынаны беру кезінде пайда болған ауызша немесе жазбаша мәтін. Бұл екі аспект бір-бірімен тығыз байланысты және олардың біреуін екіншісін ескерместен қарастыру мүмкін емес. Бұл тәсілді осы мәселені зерттейтін көптеген зерттеушілер растайды. Қазақ тілінде «аударма» сөзінің де қос мағынасы бар: мазмұнды бір тілден екінші тілге беру процесі ретінде және осы процестің нәтижесі ретінде — аударма тілінде жасалған мәтін.

Аударма процесінде қолайлы грамматикалық құрылымды таңдау маңызды. Тілге қарамастан, бірдей мағынаны әртүрлі грамматикалық формаларда білдіруге болады. Мысалы, қазақ тіліндегі «кетіп барады, кетіп бара жатыр, кетті, кетуді жөн

көрдi» сөз тіркестерінің мағынасы ұқсас, бірақ грамматикалық жағынан ерекшеленеді. Мұндай сөз тіркестерін басқа тілдерге аудару кезінде сөзбе-сөз аударма жасаудан гөрі осы грамматикалық айырмашылықтарды ескеру қажет. Әйтпесе, мәтіннің көркемдік әсері жоғалады. Жалпы, кез — келген аударма шығармашылықты қажет етеді, өйткені оның мақсаты сөзбе-сөз жеткізу емес, шығарманың эмоционалды және көркемдік әсерін, соның ішінде тілдің эстетикалық экспрессивтілігін сақтау.

Қазіргі әлемде әртүрлі тілдерді салыстыруға арналған зерттеулер лингвистер мен аудармашылар үшін ерекше маңызға ие. Бір қарағанда, шығу тегі мен мәдени контекстінде мүлдем өзгеше болып көрінетін тілдерді талдау ерекше қызықты болады. Бұл мақалада әртүрлі тілдік отбасыларға жатса да қазақ және жапон тілдері туралы айтылады. Алайда, тарихта, географияда және мәдени дәстүрлерде айтарлықтай айырмашылықтарға қарамастан, екі тіл өзара аударма мен түсіну процесін жеңілдететін белгілі бір морфологиялық және грамматикалық параллельдерді көрсетеді.

Негізгі ұқсастықтардың бірі-екі тілде де сөйлем құрылымын анықтайтын SOV (бастауыш-объект-етістік) сөз тәртібін қолдану. Сондай-ақ, екі тілдің грамматикасындағы аффиксацияның маңызды рөлін атап өту маңызды: қазақ және жапон тілдерінде уақыт, тиесілік және басқа грамматикалық категорияларды білдіру үшін сөздердің түбірлеріне жұрнақтар немесе бөлшектер қосылады.

Бұл параллельдер әртүрлі мәдениеттердің тілдері өз құрылымдарында қалай бірігетінін зерттеуге бірегей мүмкіндік береді. Бұл мақалада қазақ және жапон тілдерінің негізгі морфологиялық және грамматикалық ұқсастықтары қарастырылады, олардың аударма мен оқудағы практикалық маңыздылығына баса назар аударылады.

Біріншіден, грамматикалық ұқсастықтар туралы айтсақ. Бұл тұрғыда сөз реттілігі мен аффиксацияны мысалға келтіруге болады.

Сөз тәртібі (SOV: бастауыш-объект-етістік)

Қазақ және жапон тілдері sov (Subject-Object-Verb) сөздерінің ретін қолданады, яғни сөйлемдерде етістік әрдайым дерлік соңында болады. Бұл орыс немесе ағылшын тілдеріндегідей SVO реттілігімен жүретін тілдерден айтарлықтай ерекшеленеді, мұнда етістік тақырыптан кейін және объектінің алдында болады.

1-Мысал: Қазақша

Мен кітап оқыдым

— Мен (бастауыш) кітап (объект) оқыдым (етістік).

Аударма: «Мен кітапты оқыдым.»

2-Мысал: Жапон

[□□□□□□□□]

— Watashi wa (бастауыш) hon o (объект) yomimashita (етістік).

Аударма: «Мен кітапты оқыдым.»

Талдау: екі тілде де субъект (мен) бірінші, одан кейін объект (кітап), содан кейін ғана етістік (оқыдым). Бұл сөз тәртібі қарапайым сөйлемдерді құрылымның минималды өзгерістерімен аударуға мүмкіндік береді, бұл аударма процесін жеңілдетеді.

Аффиксация

Қазақ және жапон тілдерінде аффиксация маңызды рөл атқарады — оның формасы мен мағынасын өзгерту үшін сөздің түбіріне жұрнақтар мен басқа элементтерді қосу процесі. Бұл екі тіл арасындағы аударманы жеңілдетуге көмектесетін тағы бір маңызды ұқсастық.

Қазақ тілінде аффиксация

Қазақ тілінде уақыт, жағдай, тиістілік және басқалар сияқты әртүрлі грамматикалық категорияларды белгілеу үшін көптеген аффикстер қолданылады. Мысалы, қазақ тілінде жұрнақтардың көмегімен белгіленетін бірнеше жағдай бар:

Кімнің? (гениталды жағдай): «-нің» аффиксі тиесілігін көрсетеді.

Қымге? (деративті жағдай): «-ге» аффиксі іс-әрекеттің бағытын немесе мақсатын көрсетеді.

Мысал:

Менің кітабым — «менің кітабым».

Талдау: тиесілігін көрсету үшін тақырыпқа «-нің» Аффиксі қосылады (менікі), ал «-ым» — беттің бірінші формасын көрсетеді (менікі/Менікі/Менікі).

Жапон тілінде аффиксация

Жапон тілінде қазақ тіліндегідей жағдайлар жоқ, бірақ аффикстердің рөлін шақты, сыпайылықты және басқа категорияларды білдіруге көмектесетін бөлшектер мен етістіктердің аяқталуы орындайды.

[Мысалы, «□» (no) бөлшегі қазақ тіліндегі генитикалық аффикске ұқсас тиістілікті білдіру үшін қолданылады.]

Мысал:

[わたくしの本 (watashi no hon) — «менің кітабым».]

Талдау: «но» бөлігі қазақ тіліне ұқсас «-нің » тиесілігін білдіреді.

Етістіктің аяқталуы

Екі тілде де етістіктің аяқталуы (аффикстер) шақ пен басқа аспектілерді көрсету үшін өзгертіледі:

Қазақша:

Мен оқыдым — «мен оқыдым».

«- дым » жалғауы 1-ші тұлға үшін өткен шақты білдіреді.

Жапон:

[わたくしは本を読みました (watashi wa yomimashita) — «мен оқыдым».]

[Аяқталуы] — [ました] (mashita) сонымен қатар ресми сөйлеу стиліндегі өткен шақты білдіреді.[]

Талдау: екі тілде де етістіктің аяқталуын өзгерту іс-әрекеттің қашан болғанын көрсетуге көмектеседі және бұл аспект аударма үшін маңызды. Аффикстер мен бөлшектердің өздері әртүрлі болғанымен, бұл элементтерді етістіктің түбіріне қосу принципі екі тілде де ұқсас.

Соңында етістігі бар сөйлемнің жалпы құрылымы (SOV) және сөздердің мағынасын өзгерту үшін аффикстерді белсенді қолдану (уақыт, тиістілік, жағдайлар) қазақ және жапон тілдерін грамматикалық тұрғыдан ұқсас етеді. Бұл ұқсастықтар екі тіл арасындағы сөйлемдерді аударуды жеңілдетеді, өйткені аудармашы құрылымды немесе синтаксисті түбегейлі өзгертудің қажеті жоқ, бұл мағынаны түсіну мен жеткізуді жеңілдетеді.

Фонетикалық ерекшеліктер — тілдердің дыбыстық құрамын, яғни, әрбір тілдегі дыбыстардың (фонемалардың) құрылымын, қолданылуын және ерекшеліктерін зерттейтін сала.

Вокалдар:

Қазақ тілінде: 7 вокал бар: а, ә, е, и, о, ө, у, ү.

Жапон тілінде: 5 вокал бар: а, и, у, э, о.

Ұқсастық: Екі тілде де вокалдардың ролі өте маңызды. Вокалдар сөздің мағынасын өзгерте алады, сондықтан олардың дұрыс айтылуы маңызды.

Дыбыстық ассимиляция

Қазақ тілінде: Дыбыстардың өзара әсер етуі арқылы сөздердің дыбыстық формасы өзгеруі мүмкін. Мысалы, «жас» + «тар» → «жастар».

Жапон тілінде: Дыбыстардың ассимиляциясы да байқалады, әсіресе, «н» (н) дыбысы сөздер арасындағы дыбыстармен бірігіп, жаңа дыбыс жасай алады. Мысалы, «санпо» (санпо — серуендеу) сөзіндегі «н» дыбысы соңғы позицияда қолданылып, сөйлемдегі ырғақты қалыптастырады.

Слогтік құрылым

Қазақ тілінде: Сөздер көбінесе дауысты дыбыстар мен дауыссыз дыбыстардың тіркесуінен тұрады. Слогтар сөздің дыбыстық құрылымын қалыптастырады.

Жапон тілінде: Жапон тілінде сөздер көбінесе слогтардан тұрады, олар «ка», «ки», «ку», «ке», «ко» тәрізді жапонша слогтармен жасалады. Жапон тілінде әрбір слогтың жеке дыбысы бар, бұл слогтық құрылымды ерекше етеді.

Дыбыстардың ұзақтығы

Қазақ тілінде: Дыбыстардың ұзақтығы (яғни, дауысты дыбыстардың ұзақ немесе қысқа айтылуы) сөздің мағынасын өзгертуі мүмкін. Мысалы, «кітап» (қысқа) мен «кітап» (ұзақ) сөздерінде мағына айырмашылығы болуы мүмкін.

Жапон тілінде: Жапон тілінде дауысты дыбыстардың ұзақтығы мағынаға әсер етеді. Мысалы, «обаасан» (обаасан — әже) мен «обасан» (обасан — тәтей) сөздері. Дауысты дыбыстың ұзақтығы сөздің мағынасын өзгертуі мүмкін.

Дыбыстардың акценті

Қазақ тілінде: Сөздің мағынасына байланысты акцент (ауыздықтауы) да маңызды рөл атқарады. Сөздің басында, ортасында немесе соңында акценттің орналасуы сөздің мағынасын анықтай алады.

Жапон тілінде: Жапон тілінде акцент ритм мен мелодияны көрсетеді, сөздердің айтылуында ерекшелік тудырады. Акценттің орналастырылуы сөздің мағынасын өзгертуі мүмкін.

Қазақ және жапон тілдерінің фонетикалық ерекшеліктері олардың дыбыстық құрылымын, сөздердің айтылуын және мағынасын анықтайды. Фонетикалық аспектілерді қарастыру тілдердің мәдениетін және тарихын тереңірек түсінуге көмектеседі. Әр тілдің өзіндік дыбыстық реңктері мен заңдылықтары бар, бұл олардың байлығын және ерекшелігін көрсетеді.

Көпше түрдегі ерекшеліктер — тілдердегі зат есімдердің, етістіктердің және басқа да сөздердің көпше түрін қалыптастыру механизмдерін зерттейтін маңызды

аспект. Қазақ және жапон тілдерінің көпше түрдегі ерекшеліктерін тереңірек қарастырайық:

1. Зат есімдердің көпше түрі

Қазақ тілінде:

Зат есімнің көпше түрін қалыптастыру үшін жалғаулар пайдаланылады.

Көпше түрдегі жалғаулар: «-лар», «-лер», «-дар», «-дер» (сөздің алдындағы дауысты дыбысқа байланысты).

Мысал: «кітап» → «кітаптар», «балалар» → «балалар», «бала» → «балалар».

Тілде көпше форма қалыптастыруда сөздің соңының дауысты дыбысымен ескерілуі маңызды.

Жапон тілінде:

Зат есімнің көпше түрін қалыптастыру үшін арнайы қосымшалар пайдаланылады.

Көпше түрдің қалыптасуы үшін « ち » (тачи) және « ら » (ра) қосымшалары қолданылады.

Мысал: « ともだち » (томодачи — дос) → « ともだちたち » (томодачи тачи — достар), « ねこ » (неко — мысық) → « ねこたち » (неко тачи — мысықтар).

Дегенмен, жапон тілінде көпше форма міндетті түрде қолданылмайды, өйткені контекст арқылы көптік ұғымы да анықталуы мүмкін.

Етістіктердің көпше түрі

Қазақ тілінде:

Етістіктердің көпше формасы көбінесе субъектінің санына байланысты.

Мысал: «ол жейді» (бір адам) → «олар жейді» (көп адам).

Етістік формасы, көбінесе, жеке тұлғаға байланысты өзгеріссіз қалады, тек субъектінің көпше формасына ғана сәйкес келеді.

Жапон тілінде:

Жапон тілінде етістіктердің көпше түрі көбінесе контекстке байланысты.

Етістік формасы өзгермейді, тек субъектінің көптігі контекст арқылы анықталады.

Мысал: « かげわ 食べます » (каге ва табемас — ол жейді) және « かごう 食べます » (каредара

табемас — олар жейді).

3. Сан есімдер

Қазақ тілінде:

Сан есімдер зат есімнің көпше түріне сәйкес келеді.

Мысал: «үш бала», «бес кітап» және т.б.

Жапон тілінде:

Сан есімдер зат есімдермен бірігіп, көпше түрде қолданылуы мүмкін.

Мысал: « $\text{さん} \text{が} \text{三} \text{匹}$ » (санпики но неко — үш мысық).

4. Көпше формадағы семантикалық ерекшеліктер

Қазақ тілінде:

Көпше формалар көбінесе «көп» ұғымын білдіреді, бірақ кейде абстрактілі немесе жалпылама түсініктерді көрсету үшін де қолданылады.

Мысал: «кітаптар» (көптеген кітаптар) немесе «жаңалықтар» (көптеген жаңалықтар).

Жапон тілінде:

Көпше формалар контекске тәуелді және кейде көптікті көрсету үшін контекстік сөздер мен көрсеткіштермен біріктіріледі.

Мысал: « いろいろな » (ироройро на неко — әртүрлі мысықтар).

5. Арнайы көпше формалар

Қазақ тілінде:

Кейбір сөздер тек көпше түрде ғана қолданылады, мысалы, «кіші» (кіші-кіші), «дерт» (дерттер).

Жапон тілінде:

Кейбір зат есімдер арнайы көпше формаларға ие болады, бірақ олардың көпше түрі контекстке байланысты.

Мысалы, « 人 » (хито — адам) → « 人々 » (хитобито — адамдар).

Көпше түрдегі ерекшеліктер қазақ және жапон тілдеріндегі зат есімдер мен етістіктердің құрылымы мен қолданылуында маңызды рөл атқарады. Екі тілдің грамматикалық құрылымының айырмашылықтары мен ұқсастықтары тілдерді оқып-үйренуге қызығушылық танытатындарға жаңа мүмкіндіктер мен түсініктер

береді.

Көмекші етістіктер — негізгі етістіктермен бірге қолданылатын, сөйлемнің мағынасына қосымша ақпарат беретін етістіктер. Қазақ және жапон тілдеріндегі көмекші етістіктердің құрылымы мен қолданылуын қарастырайық.

Қазақ тіліндегі көмекші етістіктер

Қазақ тілінде көмекші етістіктер негізгі етістікпен бірге келіп, сөйлемнің мағынасын толықтырады немесе оның формасын өзгертеді. Ең кең тараған көмекші етістіктер: «болу», «жасау», «кету», «келу», «алу», «беру» және т.б.

«Болу» етістігі: Көмекші етістік ретінде әрекеттің болуын, яғни бір нәрсенің орындалу фактісін көрсету үшін қолданылады. Мысалы, «Ол мұғалім болады» (ол болашақта мұғалім болады).

«Жасау» етістігі: Әрекеттің жүзеге асуын білдіру үшін пайдаланылады. Мысалы, «Ол тамақ жасайды» (ол тамақ пісіреді).

«Кету» және «келу» етістіктері: Бір орыннан екінші орынға қозғалысты білдіреді. Мысалы, «Ол үйге кетіп қалды» немесе «Мен мектепке келдім».

Көмекші етістіктердің қолданылуы контекстке байланысты, әрі кейде олар сөйлемнің құрылымын күрделендіреді. Мысалы, «Ол кітап оқып жатыр» сөйлемінде «жатыр» көмекші етістігі негізгі етістікпен (оқу) бірігіп, әрекеттің қазіргі уақытта орындалып жатқанын көрсетеді.

Жапон тіліндегі көмекші етістіктер

Жапон тілінде де көмекші етістіктер маңызды рөл атқарады. Ең көп қолданылатын көмекші етістіктер: « болу » (суру — істеу), « нару » (нару — болу), « декру » (декру — жасау, мүмкін болу) және « рарэру » (рарэру — болу, мүмкін болу).

« болу » етістігі: Көптеген сөздермен бірігіп, әрекетті білдіреді. Мысалы, « бэнкэ » (бэнкэ: суру — оқу), « ундо » (ундо: суру — жаттығу жасау).

« нару » етістігі: Көбінесе өзгерістер мен жаңа күйге көшу үшін қолданылады. Мысалы, « отона ни нару » (отона ни нару — ересек болу).

« декру » етістігі: Бір нәрсені жасау мүмкіндігін білдіреді. Мысалы, « нихонго га декру » (нихонго га декру — жапон тілін білу).

« рарэру » етістігі: Мүмкіндік немесе қабілет көрсетеді, бірақ ол сонымен қатар пассивті форманы да білдіреді. Мысалы, « таберару » (таберару — жеу мүмкіндігі).

Жапон тілінде көмекші етістіктердің формалары әртүрлі контексттерде қолданылып, сөйлемнің мағынасын айқын көрсетеді. Олар негізгі етістіктермен

бірігіп, сөз тіркестерін құрайды, бұл сөйлемнің құрылымын байытады.

Қорытынды

Қазақ және жапон тілдеріндегі ұқсастықтар, әсіресе грамматикалық құрылым мен көмекші етістіктердің қолданылуында, екі тілдің дамуы мен қолданылуында терең мәдени және тарихи байланыстарды аңғартады. Екі тілде де сөйлемнің құрылымы субъект-объект-етістік ретімен құрылады, ал көмекші етістіктер әрекеттің болуын, мүмкіндігін немесе формасын көрсету үшін маңызды рөл атқарады. Бұл тілдердің грамматикалық жүйесі адамдардың күнделікті өмірде қарым-қатынас құруына және ойларын жеткізуге айтарлықтай әсер етеді.

Сонымен қатар, көмекші етістіктер мен көпше түрдің қолданылуындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтар тілдің өзіндік ерекшелігін айқындайды. Мысалы, қазақ тіліндегі көпше формалардың нақты жалғаулар арқылы көрсетілуі және жапон тілінде көпше ұғымының контекске байланысты өзгеруі — бұл тілдердің құрылымдық икемділігі мен байлығын көрсетеді. Осы ерекшеліктерді зерттеу екі тілдің грамматикалық заңдылықтарын тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

Қолданылған әдебиеттер:

Балақаев М., Қазақ тілінің грамматикасы. Алматы: Атамұра, 1996. – 256 бет.

Әбілқаев А., Қазіргі қазақ тілі. Алматы: Рауан, 1995. – 320 бет.

Шаяхметова К., Қазақ тілінің сөзжасамы. Алматы: Мектеп, 2007. – 184 бет.

Шибатани М., *The Languages of Japan*. Cambridge University Press, 1990. – 420 бет.

Martin S. E., *A Reference Grammar of Japanese*. Tuttle Publishing, 2005. – 968 бет.

Kuno S., *The Structure of the Japanese Language*. MIT Press, 1973. – 272 бет.

Kameyama A., *Modern Japanese Grammar: A Practical Guide*. Routledge, 2015. – 512 бет.

Исқақов А., Қазақ тілінің морфологиясы. Алматы: Қазақ университеті, 1991. – 288 бет.

Kazakh Grammar Online – Түрлі қазақ тіліне арналған онлайн ресурстар.

Makino S., Tsutsui M., *A Dictionary of Basic Japanese Grammar*. The Japan Times, 1986. – 634 бет.

Kulikov L., *Verbal Categories in Kazakh and Other Turkic Languages*. Routledge, 2011. – 200 бет.

ҚМ АА Куәлік нөмірі: **KZ45VPY00102718** — ҚР Мәдениет және Ақпарат министрлігі

© 2026 **Bilimger.kz** Ақпараттық-танымдық білім порталы. Барлық мазмұн авторлық құқықпен қорғалған.